

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ ИНСТИТУТИ
БУХОРО ФИЛИАЛИ

ЕР ТУЗИШ ВА ЕР КАДАСТРИ КАФЕДРАСИ

КАРТОГРАФИЯ
фанидан

РЕФЕРАТ

***МАВЗУ: ГЕОГРАФИК КАРТА ВА АТЛАСЛАРНИ ТАСНИФИ, ТУРЛАРИ ВА
ТИПЛАРИ***

БАЖАРДИ:

С.ҲАФИЗОВА

ҚАБУЛ ҚИЛДИ:

Ж.ПИРИМОВ

Бухоро – 2014

ГЕОГРАФИК КАРТА ВА АТЛАСЛАРНИ ТАСНИФИ, ТУРЛАРИ ВА ТИПЛАРИ.

Режа:

- 1. Географик карталарни таснифи. Таснифлаш принциплари.*
- 2. Карталарни масштаби ва уларда тасвирланган ҳудуд майдонига кўра таснифлаш.*
- 3. Карталарни мавзуи (мазмуну бўйича) таснифлаш.*
- 4. Карталарни улардан фойдаланиш мақсадларига кўра таснифлаш.*
- 5. Географик карталарни типлари.*
- 6. Географик атласлар. Атласларни таърифи ва таснифи.*
- 7. Мукаммал (тўлиқ) асарлар сифатида атласларни хусусиятлари.*

Географик карталарни таснифи. Таснифлаш принциплари

Географик карталар ғоят кўп ва хилма хилдир. Карталарни ўрганиш, ҳисобга олиш, сақлаш ва бошқа мақсадлар учун улар таснифланади.

Карталарни илмий асосда таснифлаш уларни алоҳида турларига хос бўлган хусусиятларни ва қонуниятларни ўрганишни осонлаштиради. Шунингдек, у картографик ишлаб чиқаришни ташкил этишда ўз аксини топади ва уни ишини самарали йўлга қўйишга ёрдам беради; шунингдек у карталарни каталогларни тузиш, уларни карталар сақланадиган хоналарда системали равишда жойлаштириш ва сақлаш учун зарур; ва ниҳоят, карталар сақланадиган жойлар, масалан кутубхоналар учун у айниқса муҳим. Зеро, таснифлаш керакли карталарни тез ахтариб топишни ва уларни фойдаланувчиларга ўз вақтида етказиб беришни таъминлайди. Информацион-картографик хизматга автоматизацияни жорий этиш учун-барча турдаги картографик асарлар албатта таснифланган бўлиши лозим.

Географик карталарни таснифлашда уларда тасвирланган ҳудуднинг майдони, картанинг масштаби, мазмуни, мақсади, математик асоси, даври, нашр қилинган жойи, йили, тили ва бошқа хусусиятлари асос қилиб олинishi

мумкин. Лекин кўрсатилган белгилардан географик карталарни мазмуни ва характериini белгиловчи дастлабки тўртта белги анча муҳимдир.

Ҳар қанақа илмий тасниф қатор мантикий талабларни қониқтириши керак. **Биринчидан**-умумий тушунчадан хусусий тушунчага ўтишда (кенг тушунчани анча тор тушунчаларга бўлиб юборишда даражама-даража бориш) кетма-кетлик бўлиши шарт. **Иккинчидан**-таснифни ҳар бир поғонасида бўлишни маълум аниқ белгисини қўллаш зарур. **Учинчидан**-кенг тушунчани анча тор тушунчаларга бўлган пайтда, уларни умумий йиғиндисини кенг тушунчани ҳажмига мос келиши керак.

Таснифни ҳар бир поғонасида ажратилган гуруҳлар, ўзаро бир-биридан аниқ фарқланиши керак. Лекин, тасниф қанча майдаланса амалда бу талабни амалга ошириш шунча қийинлашиб боради.

Ҳамма турдаги картографик асарларни тўпловчи ва уларни сақловчи муассасалар, дастлаб уларни шаклига (форматига, бичимига) кўра гуруҳларга ажратади, бунда географик карталар, атласлар, рельеф карталари, ва глобуслар алоҳида таснифланади. Турган гап, картографияни ривожланиши билан географик карталарни тасниф қилиш ҳам ўзгариб такомиллашиб боради.

Карталарни масштаби ва уларда тасвирланган ҳудуд майдонига кўра таснифлаш.

Географик (умумгеографик) карталар **масштабининг йирик-майдалигига** қараб қўйидаги учта гуруҳ карталарга бўлинади.

-йирик масштаби (масштаби 1:100 000 ва ундан йирик).

-ўрта масштаби (масштаби 1:200 000 дан 1:1 000 000 гача).

-майда масштаби (масштаби 1:1 000 000 дан майда).

Масштаби 1:100 000 ва ундан йирик бўлган умумгеографик карталар топографик карталар дейилади. Бу карталарда ҳудуд топографик жиҳатдан аниқ ва мукаммал тасвирланади. Шунинг учун ҳам топографик карталар ҳудудни аниқ ва мукаммал ўрганиш ҳамда текшириш, турли иншоотлар

қуриш, шунингдек, аниқ ўлчаш ва ҳисоблаш ишларида, жойда ориентирлашда кенг қўлланилади.

*Масштаби 1:200 000 дан 1:1 000 000 гача бўлган умумгеографик карталар **обзор топографик карталар** деб аталади.* Бу карталарда ҳудуд топографик карталарга қараганда бирмунча умумлаштириб тасвирланади. Улардан иқтисодий ривожлантириш режаларини ва лойиҳаларини тузишда, йирик қурилиш иншоотларини жойларини белгилашда, ҳудудни дастлабки ўрганишда кенг фойдаланилади. Обзор топографик карталар ҳудудни географик жиҳатдан ўрганиш, географик районлаштириш, шу карта масштабида турли хил мавзули ва махсус карталар ҳамда майда масштаби обзор карталар ва атласлар тузишда асос сифатида, ҳарбий ишларда, чунончи турли оператив-тактик масалаларни ҳал қилишда қўлланилади.

Масштаби 1:1 000 000 дан майда бўлган умумгеографик карталар **обзор карталар** дейилади. Бу карталарда ҳудуд топографик жиҳатдан анча умумлаштириб тасвирланади. Шунинг учун ҳам улар ҳудуд тўғрисидаги умумий маълумотларнигина бера олади.

Карталар уларда **тасвирланган ҳудуд майдони**га кўра дунё, ярим шарлар, материклар (қитъалар), океанлар, денгизлар, алоҳида давлатлар карталари ва бошқа карталарга бўлинади. Табиий географик, иқтисодий географик ва маъмурий-ҳудудий тамойилларга (бўлинишга) кўра ҳар бир давлат ёки материк карталарини яна гуруҳларга ажратиш мумкин. Масалан, материкларнинг табиий географик районлари картаси, алоҳида давлатларнинг табиий-географик районлари картаси бунга мисол бўла олади. Фарғона, Чирчиқ-Оҳангарон, Мирзачўл, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Қизилқум, Устюрт ва Қўйи Амударёнинг карталарини Ўзбекистоннинг табиий-географик районлари карталарига мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Тошкент, Мирзачўл, Самарқанд. Фарғона, Бухоро-Навоий, Қашқадарё, Сурхондарё ва Қўйи Амударёнинг карталарини Ўзбекистоннинг иқтисодий-географик районлари карталарига мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Дунё океани карталари ҳам дастлаб океанлар ёки уларни ҳавзалари ва сўнгра

алоҳида-денгизлар, қўлтиқлар ва бўғозлар карталарига бўлинади. Алоҳида давлатнинг маъмурий-худудий бўлиниши карталарига мисол қилиб Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикаси, маъмурий вилоятлар ва районлар (туманлар) карталарини кўрсатса бўлади.

Карталарни мавзуси (мазмун) бўйича таснифлаш

Карталар ***мавзуси (мазмун) бўйича*** дастлаб қўйидаги икки йирик гуруҳга, яъни ***умумгеографик ва мавзули*** карталарга бўлинади.

Умумгеографик картада географик ландшафтнинг ташқи кўриниши тасвирланади. Унинг географик мазмун ландшафтнинг асосий элементлари-рельеф, гидрография объектлари, тупроқ, ўсимлик ва грунт кўрсаткичлардан иборат бўлиб, бу элементлар картага бир хил аниқликда ва мукамалликда туширилади.

Мавзули картада географик ландшафтнинг айрим элементлари бошқа элементларга нисбатан аниқ ва мукамал тасвирланади. Масалан, рельеф картасида асосий элемент рельеф бўлиб, у аҳоли пунктлари, йўллар ва бошқаларга караганда анча аниқ ва мукамал кўрсатилади. Картада бирон табиий ёки ижтимоий ҳодиса тасвирланса ҳам у мавзули карта дейилади. Бундай карталарга тарих карталари, геологик, иқлим, тупроқ карталари ва бошқа карталарни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Мавзули карталар дастлаб иккита катта ***синфга***, синфлар ўз навбатида ***турларга***, турлар эса ***хилларга*** бўлинади. Масалан, мавзули карталар энг аввало иккита катта ***синфга***, яъни табиий (табиий-географик) ҳодисалар карталари ***синфига*** ва ижтимоий (ижтимоий-иқтисодий) ҳодисалар карталари ***синфига*** бўлинади. Мазкур таснифни қўйидаги схемада яққол тасаввур этиш мумкин:

Умумгеографик карталар:

- топографик;
- обзор-топографик;
- обзор.

Мавзули карталар:

Табиий ҳодисалар карталари:

- умумий табиий-географик;
- геологик;
- геофизик;
- геохимик;
- геоморфологик;
- метеорологик ва иқлим;
- океанологик (океан ва денгиз сувлари);
- гидрологик (куруклик усти сувлари);
- тупрок;
- геоботаник;

-зоогеографик ва бошқа шу каби табиий-географик объект ёки ҳодисаларни тасвирлайдиган карталар;

Ижтимоий ҳодисалар карталари:

- аҳоли;
- иқтисодий (халқ хўжалиги);
- социал-инфраструктура;
- сиёсий-маъмурий;
- тарихий ва бошқа шу каби ижтимоий-иқтисодий объект ёки ҳодисалар

тасвирланган карталар.

Сўнгра юқоридаги турлар хилларга бўлинади, масалан, геологик карталар қуйидаги хилларга бўлинади:

- стратиграфик;
- тектоник;
- литологик;
- тўртламчи давр ётқизиклари;
- гидрогеологик;
- геохимик;
- фойдали қазилмалар;
- сейсмик;

-вулканизм ва бошқалар.

Социал-инфраструктура карталари қуйидаги хилларга бўлинади:

-таълим;

-фан;

-маданият;

-соғлиқни сақлаш;

-физкультура ва спорт;

-туризм;

-маиший ва коммунал хизмат кўрсатиш ва бошқалар.

Карталарни улардан фойдаланиш мақсадларга кўра таснифлаш

Карталарни ***мақсади*** уларни масштабига, мазмунига ва расмийлаштириш (жиҳозлаш) усулига катта таъсир кўрсатади. Бунининг битта хилдунинг бир хил масштаби ва мазмунли, лекин ҳар хил мақсадли умумгеографик ёки сиёсий-маъмурий карталарни бир-бирига таққосласак яққол кўрамыз.

Карталарни улардан ***фойдаланиш мақсадларига кўра***: ўқув карталари, илмий-маълумотнома карталар, тарғибот ва ташвиқот, оператив хўжалик, навигация, кадастр, йўл, лойиҳа, туристик ва бошқа карталарга бўлиш мумкин.

Карталарни улардан фойдаланиш мақсадларига кўра таснифига махсус карталарни ҳам киритишади. Махсус карталар маълум доирадаги фойдаланувчиларга ва маълум вазифаларни ечимига мўлжалланган бўлади. Масалан, денгиз ва дарё навигация карталари, аэронавигация карталари, лойиҳа карталари ва бошқалар.

Географик карталарни типлари

Карталарни типларига кўра таснифлашда, одатда, уларнинг мавзуининг кенглиги (қамрови), картага олинаётган ҳодисаларни илмий тадқиқ этиш

усуллари, мазмунини умумлаштириш даражаси, картографик информацияни объективлиги ва амалий йўналтирилганлиги асос қилиб олинади.

Карталар мавзуининг кенглиги бўйича *умумий ва хусусий* ёки *соҳавий* карталарга бўлинади. *Умумий карта(лар)да* нисбатан анча кенг мавзу тасвирланади. Масалан, умумий иқлим картасида асосий метеорологик элементларни ҳаммаси, чунончи ҳаво ҳарорати, ёғин-сочин, шамол ва босим тўлиқ тасвирланган бўлади. Шунингдек, умумий саноат картасида саноатни барча етакчи тармоқлари (соҳалари) берилган бўлади. *Хусусий карта(лар)да* эса анча тор мавзу тасвирланган бўлади. Масалан, хусусий иқлим картасида юқорида кўрсатилган асосий метеорологик элементларни ҳар бири алоҳида-алоҳида тасвирланган бўлади. «Соҳавий карта» термини кўпроқ социал-иқтисодий мавзуда тузилган карталарга нисбатан қўлланилади. Масалан, саноатни, қишлоқ хўжалигини, транспортни, хизмат кўрсатишни алоҳида соҳа (тармоқ)ларини тавсифловчи карталар. Мавзуини кенглиги тушунчаси ва демак карталарни умумий ёки хусусийга киритиш маълум даражада нисбий ҳисобланади. Деҳқончилик картаси, ёки алоҳида техника экинлари карталари қишлоқ хўжалиги картасига нисбатан соҳавий ҳисобланади, лекин қишлоқ хўжалигини картасини ўзи эса халқ хўжалигини бир бутун тасвирлаган карталарга нисбатан соҳавий карта сифатида қабул қилиниши мумкин ва ҳ.к.

Карталар уларда тасвирланаётган ҳодисаларни илмий тадқиқ этиш усулига боғлиқ ҳолда *аналитик* ва *синтетик* карталарга бўлинади. *Аналитик карталар* ҳодисаларни (жараёнларни) айрим томонларини ёки хусусиятларини бу ҳодисаларни бошқа томонлари ёки хусусиятлари билан алоқаларини ва ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олмаган ҳолда бутундан ажратиб кўрсатади. Ҳаво ҳарорати, шамоллар, ёғин-сочинлар ёки баландлик минтақалари, ён бағрларнинг қиялиги, парчаланиб кетганлиги ана шунақа карталардир. Улар иқлимни, рельефни айрим хусусиятларини алоҳида қайд этади.

Аксинча, **синтетик карталар** картага олинаётган ҳодисалар ҳақида тўлиқ тасаввур беради, уларда ушбу ҳодисаларни ўзига хос компонентлари, хусусиятлари, ички ва ташқи алоқалари ҳисобга олинади ҳамда уларни интеграл тавсифлари берилади, лекин уларни ҳар бирини картада алоҳида аниқ ва аналитик тарзда кўрсатмайди. Ландшафт карталари, иқлим районлаштириш карталари ана шунақа карталардир. Уларда қатор кўрсаткичларни мажмуи асосида (ҳарорат, ёғин-сочинлар, уларни бир йиллик ўзгариши ва бошқалар) иқлим областлари ажратилади.

Ҳодисаларни бир қанча хусусиятларини биргаликда ёки бир қанча ўзаро боғланган ҳодисаларни, лекин уларни ҳар бирини алоҳида ўзини кўрсаткичида кўрсатадиган **комплекс карталар** алоҳида категорияни ташкил этади. Бу, этиш мумкин, кўп соҳавий карталардир. Масалан, синоптик карталар, топографик карталар ва бошқалар.

Карталар. уларни тузишда фойдаланилган **информацияни объективлиги ва амалий йўналтирилганлигига кўра:** ҳужжатли карталарга, хулоса чиқариш муайян бир фикрга келиш асосида тузилган хулоса карталарга. шунингдек уларни гипотетик, тенденциоз; амалий. баҳолаш, тавсиянома ва прогноз карталари ва бошқа карталарга бўлиш мумкин.

Географик атласлар. Атласларни таърифи ва таснифи

Географик атлас деб умумий дастурга биноан бир бутун (яхлит, бўлинмас) асар сифатида бажарилган географик карталарни системали тўпламига айтилади. Атлас ҳар хил географик карталарни оддий тўплами эмас, уларни китоб ёки альбом кўринишидаги механик бирлашуви эмас; у ўз ичига ўзаро узвий равишда боғланган ва бир-бирини тўлдирадиган карталар системасини олади, бу система атласни мақсади ва ундан фойдаланиш хусусиятлари билан ўзаро мувофиқлашган бўлади.

Қадимги грек олими Клавдий Птоломейнинг географик карталар тўпламини (эрамининг II асри) биринчи географик атлас деб ҳисоблаш мумкин. XV асрнинг охири ва XVI аср бошларидаги, Буюк географик

кашфиётлар Ер тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтиргандан сўнг географик атлас кенг ёйилди, колониал босиб олишлар, савдо ва очик денгизда кема катновининг ривожланиши ва бошқалар географик карталарга бўлган эҳтиёжни ва муносабатни тубдан ўзгартирди.

Карталарни тўплами учун «Атлас» номи биринчи марта Меркатор томонидан (1595 йил) афсонага кўра биринчи бўлиб осмон глобусини тайёрлаган Ливиянинг афсонавий подшоси-Атласни шарафига ишлатилган.

Маълумотларга қараганда, ҳар йили дунё бўйича эгаллаган майдони, мавзуи (мазмун). мақсади ва ҳажми бўйича минглаб ҳар хил янги атласлар чоп этилади. Атласларни таснифи ҳам географик карталарни таснифига мос равишда амалга оширилади.

Атласлар уларда **тасвирланган ҳудуд** майдонига кўра дунё атласлари (ёки бутун дунё атласлари), бутун Ер шарини қоплаб олган (масалан, Дунёни катта совет атласи, 1939-1940); алоҳида континентларни ёки уларни йирик қисмларини атласлари (масалан, Антарктика атласи, Дунай бўйи мамлакатлари атласи); алоҳида давлатларни атласи, (АҚШ, Куба, Франция ва бошқалар); регионал атласлар-давлатларни қисмларини, алоҳида вилоятларни, провинцияларни ва районларни атласлари (масалан Ленинград вилоятини атласи, Нормандия атласи ва бошқалар); шаҳарлар атласи (масалан Париж ва Париж райони атласи, Тошкент атласи) ва бошқалар.

Худди шундай бўлиш (таснифлаш) акваториялар атласлари-океанлар ва уларни йирик қисмлари (масалан, уч қисмлик Океанлар Атласи); денгиз (масалан. уч қисмлик Денгиз Атласи); бўғозлар, йирик қўллар атласлари ва бошқалар учун ҳам ишлатилади.

Атласлар **мавзуи (мазмун)** бўйича қўйидагиларга бўлинади:

– **умумгеографик атласлар**, асосан умумгеографик карталардан иборат бўлган атласлар (масалан, 1967 йили Собиқ СССРда нашр қилинган Дунё Атласи).

– **табiiй географик**, табiiй ҳодисаларни тасвирловчи атласлар. Улар ўз навбатида қўйидагиларга бўлинади: **тор соҳавий** атласлар, улар бир хил

типдаги карталардан иборат бўлади (масалан, АҚШ алоҳида округларини тупроқ атласлари, СССР доривор ўсимликларининг ареаллари ва ресурслари Атласи); **комплекс соҳавий** бирорта табиий ҳодисани ҳар хил, лекин ўзаро бир-бирини тўлатадиган карталаридан иборат бўлган атласлар (масалан, алоҳида метеорологик элементларни карталарни ҳам ўз ичига олган СССР Иқлим атласи); **комплекс**, қатор ўзаро боғланган табиий ҳодисаларни кўрсатадиган атласлар (масалан. иқлим ва Дунё океани океанографиясини тасвирловчи совет Денгиз атласини иккинчи қисми) ёки табиатни ҳар томонлама тавсифини берувчи (масалан 1964 йили Собик СССР да чоп этилган дунёни Табиий-географик атласи);

– **социал – иқтисодий**, табиий географик атласлар учун кўрсатилган бўлинишга ўхшаш (масалан, тор соҳавий-СССР автомобил йўллари атласи, комплекс соҳавий-СССР халқ хўжалиги ва маданиятини ривожланиш Атласи);

– **умумий комплекс**, табиий, иқтисодий ва сиёсий география бўйича карталарни ўз ичига олган ва картаси олинаётган ҳудудга ҳар тарафлама тавсиф берувчи атласлар (масалан, турли мамлакатларни миллий атласлари).

Атласларни улардан **фойдаланиш мақсадларига** кўра: ўқув, ўлкашунослик, туристик, йўл, ташвиқот ва бошқа атласларга бўлиш мумкин. Бу таснифни бошқа аспекти, атласларни илмий-маълумотнома ва оммабоп атласларга бўлиш ҳисобланади.

Нихоят, форматига (бичимига) кўра каттакон ёки стол устида турадиган, ўртача, кичик, охиргиларини ичидан эса, шунингдек чўнтак атласларини ажратишади.

Бир бутун (яхлит, бўлинмас) асарлар сифатида атласларни хусусиятлари

Истаган географик атласни сифати аввало уни **тўлиқлиги, мукамаллиги ва ички бир-бутунлиги** билан аниқланади.

Атлас тўлиқ ҳисобланади, қачонки уни мақсади (вазифаси) ва ўйлаб қўйилган асосий мазмунидан (ғоясидан) келиб чиққан ҳолда унда барча

савол ва мавзулар керакли ва етарли даражада ёритилган бўлса. Мисол учун Дунёни табиий географик атласини оладиган бўлсак, у ҳолда бу нуқтаи назардан мазкур атлас биринчидан, планетани барча табиий географик карталарини ўз ичига олган ва иккинчидан, географик муҳитни барча асосий компонентларини тавсифлаган бўлиши лозим.

Атласни *мукаммаллиги* деб, мавзуларни сонини кўпайтиришга интилиш карталар сонини ортишига ёки атласни белгиланган ҳажмида карталарни масштабини қисқартиришга олиб келади. Шу билан бирга айрим мамлакатларни карталари ва айрим мавзулар йирик масштабларни талаб этиши мумкин. Ушбу қарама-қаршиликдан чиқиш йўлини топиш учун ҳақиқатан ҳам зарур мавзулар қатъий равишда танлаб олиниши ва унчалик муҳим аҳамияти бўлмаганлари тушириб қолдириши, ҳамда битта картада мавзулар мақсадга мувофиқ бирлаштирилиши, минимал ва шу билан бирга етарли масштаблар танланиши лозим.

Атласни *ички бир бутунлиги* уни таркибига кирадиган карталарни ўзаро бир-бирини тўлдиришини, бир-бирига мувофиқлигини ва таққослаш қулайлигини назарда тутати. Бунга фойдаланиладиган проекциялар ва масштаблар сонини мақсадга мувофиқ танлаш ва чеклаш; бир-бирига боғланган (яқин) карталар учун бир хил географик асос ишлатиш; ҳар хил карталарни легендаларини кўрсатгичлар ва деталлилик жиҳатидан бир-бирига мослаш; генерализация учун кўрсатмаларни бирлиги; тасвирлаш усуллари ва картографик белгилар системасини, бўёқларни, шрифтларни ўзаро бир-бирига боғлаш; карталар мазмунини бирорта маълум характерли муддатга тўғрилаш; мавзу ва карталарни мақсадга мувофиқ жойлаштириш ва албатта, атласни яратиш жараёнида атласни ҳар хил карталарида тасвирланадиган ҳодисалар ўртасидаги ўзаро боғлиқликларни ҳисобга олиш туфайли эришилади.

Атласни *мақсади (вазифаси)* уни асосий мазмунини, структурасини ва ҳажминини белгилайди.

Кўп атласлар, айниқса мавзули ва комплекс атласлар ўз ичига матнларни, жадвалларни ва зарур справочник-статистик маълумотларни ўз ичига олади. Зарур объектларни топишни енгиллаштириш учун атласларга географик номлар кўрсаткичи илова қилинган бўлади.

Глоссарий (Изоҳли луғат)

Карта - Ер юзасини, бошқа осмон жисмларини ёки космик фазони математик аниқ белгиланган, кичрайтирилган, умумлаштирилган тасвири бўлиб, у қабул қилинган шартли белгилар системасида уларда жойлашган объектларни кўрсатади.

Объект - картографияда карталарда тасвирланадиган ҳар қандай предмет, воқеа, ҳодиса ёки жараён.

Географик карта - Ерни ёки уни бирор қисмини Ернинг эгрилигини ҳисобга олиб, маълум математик қоидалар асосида бир оз ўзгартириб, кичрайтириб, умумлаштириб қоғозга (текисликка) туширилган тасвири (проекцияси) бўлиб, у қабул қилинган шартли белгилар системасида унда жойлашган объектларни вақт мобайнида ўзгаришини, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўрсатади.

Умумгеографик карта - жойнинг барча асосий элементларини тасвирлайдиган географик карта бўлиб, унда бу элементлар бир хил аниқликда ва мукамалликда кўрсатилади.

Умугеографик карта элементлари - математик асос, картографик тасвир, ёрдамчи жиҳозлар ва бошқа қўшимча маълумотлар.

Мавзули карта - асосий мазмуни тасвирланадиган муайян мавзу билан белгиланадиган карта. Рельеф картасида асосий элемент рельеф бўлиб, у аҳоли пунктлари, йўллар ва бошқаларга қараганда анча аниқ ва мукамал тасвирланади.

Картани географик асоси - соҳавий, мавзули ва махсус карталар мазмунини умумгеографик қисми бўлиб, уларни махсус мазмунини ташкил

этадиган элементларини картага тўғри тушуриш, фазовий боғлаш ва картадан фойдаланиш вақтида ориентирлашга хизмат қилади.

Легенда - карта мазмунини очиб берадиган барча шартли белгилар ва изоҳлар тизими.

Картани математик асоси - картанинг математик элементлари мажмуи (картографик проекция ва у билан боғлиқ координата тўри, масштаб, геодезик асос, компоновка, разграфика ва номенклатура).

Картографик материал - картани тузиш, тузатиш ёки янгилаш учун фойдаланиладиган картографик асар ва бошқа истаган ҳужжат.

Картографик таъминланганлик - бирорта ишни бажариш учун зарур карталарни мавжудлиги.

Картографик асар - бош, асосий қисми картографик тасвир бўлган асар.

Географик карта - Ер юзасини картаси.

Топографик карта - нуқталарни ҳам планли ҳам баландлик ўрни (ҳолатини) аниқлашга имкон берадиган жойни муфассал картаси.

Соҳавий карта - асосий мазмуни фан ёки ҳалқ хўжалигини муайян соҳасини ривожлантириш мақсадида ўрганиладиган ва фойдаланиладиган асосий объектларни тасвирлаш бўлган карта.

Махсус карта - маълум вазифаларни (топшириқларни) ечиш учун мўлжалланган ва маълум доирадаги фойдаланувчиларга мўлжалланган карта.

Комплекс (мажмуали) карта - бир неча ўзаро боғланган объектларни ҳар бирини алоҳида ўзини кўрсаткичида кўрсатадиган карта.

Аналитик карта - умумлаштирилган аниқ ёки озгина кам умумлаштирилган кўрсаткичларни берадиган карта.

Синтетик карта - қатор кўрсаткичларни бирлаштириш асосида объектларни бир-бутун қилиб кўрсатадиган карта.

Обзор карта - тасвирланаётган соҳа билан умумий танишиш учун мўлжалланган карта.

Табиий-географик карта - бош (асосий) мазмуни географик муҳитни ва географик қобикни тасвирлаш бўлган карта.

Социал-иқтисодий карта - бош (асосий) мазмуни социал-иқтисодий объектларни тасвирлаш бўлган карта.

Иқтисодий-географик карта - бош мазмуни халқ ҳўжалигини ва дунё ҳўжалигини ҳолатини ва ривожланишини тасвирлаш бўлган карта.

Атлас - умумий дастур асосий яхлит бўлинмас асар сифатида бажарилган географик карталарни систематик тўплами билан бирлаштирилган, кўп карталардан ташкил топган картографик асар.

Географик атлас - географик карталар атласи.

Глобус – юзасида картографик тасвир бўлган шар.

Географик глобус - Ер юзасини тасвирловчи глобус.

Картани дастури - картани типини ва белгиланган мақсадини, уни математик асосини, мазмунини, генерализация принципларини, шартли белгиларини, тавсия этиладиган картографик материаллар, улардан фойдаланиш ва картани тайёрлаш технологиясини белгилайдиган ҳужжат.

Атласнинг дастури - атласни типини ва белгиланган мақсадини, уни математик асосини, мазмунини, генерализация принципларини, шартли белгиларини, тавсия этиладиган картографик материаллар, улардан фойдаланиш ва атласни тайёрлаш технологиясини белгилайдиган ҳужжат.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Асамов М., Мирзалиев Т. Топография асослари ва картография. Тошкент. «Ўқитувчи», 1988 й.
2. Асамов М., Мирзалиев Т. Топография асослари ва картографиядан лаборатория машгулотлари. Тошкент. «Ўқитувчи», 1990 й.
3. Мирзалиев Т. Географик карта ва ундан фойдаланиш. Т.: Ўқитувчи 1982
4. Т.Мирзалиев ва бошқалар. Карташунослик. Тошкент “Чўлпон”, 2012й.
5. Э.Сафаров, Ш.Пренов. Табиий карталарни лойихалаш ва тузиш. Тошкент “Университет”, 2011й.